

ความสงสัย (วิจิติจณา) ในทันทีหมายถึงไม่รู้ความจริงที่แน่นอนในชั้นช อา-
ยตนะ ชาติ กล้าวค่อ อารมณทเกิดแก่เจตนน ตามสภาพธรรมแล้วก็เป็นแต่เพียง
ชั้นช आयตนะ และชาติเท่านั้น หาใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาแต่อย่างใดไม่ วิจิติจณา
ทำให้เกิดความสงสัยตตดินเค็ดขาดลงไปไม่ได้ ส่วนความฟุ้งซ่าน (อุทธีจจะ)
หมายถึงจิตที่ไม่สงบนิ่งอยู่ในอารมณ์เดียว

โมหมูลจิต ๒ คือ (๑) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความสงสัย
เกิดขึ้นเอง ๑ และ (๒) เกิดพร้อมด้วยความวางเฉย ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน เกิด
ขึ้นเองอีก ๑

๒. อเหตุกจิต ๑๘ เป็นจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖ คือ โสภเหตุ โทสเหตุ
โมหเหตุ และ อโสภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ เป็นจิตกลาง ๆ ไม่เป็นบุญเป็น
บาป หลายดวงเกิดขึ้นโดยวิบากของกรรมเก่า เช่น ตากระทบรูปที่ส่วยงาม จิตเกิดขึ้น
เห็นรูปส่วยงามนั้นเรียกว่า กุศลวิปากจักขุวิญญาณ การเห็นรูปส่วยงามนั้นเป็นวิปาก
ของกุศลกรรม ในขณะที่เห็นนั้นก็เป็นแต่เพียงเห็นเท่านั้น ยังไม่ถึงชอนกิจคือ การ
เสพยาารมณ ยังหาทันได้ประกอบด้วยเหตุ คือ โสภะ โทสะ โมหะ หรือ
อโสภะ อโทสะ อโมหะ ไม่ จึงไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป ในทำนองเดียวกัน ถ้า
เห็นรูปที่ไม่ส่วยงาม นำเกิดยึดก็เป็นวิบากของอกุศลกรรม เรียกว่าอกุศลวิปากจักขุ-
วิญญาณ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๖

อเหตุกวิปากจิต ๑๐ ดวง คือ จักขุวิญญาณ ๒ โสถวิญาณ ๒ ฆาน-
วิญาณ ๒ ชิวหาวิญาณ ๒ กายวิญาณ ๒ ซึ่งเป็นจิตเกิดขึ้นทางตา, หู,
จมูก, ดิน และ กาย, เนื่องจากวิบากของอกุศลกรรม เช่น เห็นรูปที่ไม่ส่วย ได้ยิน
เสียงไม่ไพเราะ ได้กลิ่นที่ไม่ดี ฯลฯ มีอยู่ ๕ ดวง และเกิดทางตา หู จมูก ดิน กาย
เนื่องจากวิบากของกุศลกรรม เช่น เห็นรูปที่ส่วย ได้ยินเสียงที่ไพเราะ ได้กลิ่นที่หอม
 ฯลฯ มีอยู่ ๕ ดวง รวม ๑๐ ดวงนเรียกว่า ทวิบัญญัติวิญญาณ ทุกครั้งที่เห็นรูป
จักขุวิญญาณก็เกิด ทุกครั้งที่ได้ยินเสียง โสถวิญาณก็เกิด ฯลฯ ทุกครั้งที่กายสัมผัส

ถูกต้อง กายวิญญาณรูเย็นร้อนอ่อนแข็งก็เกิด ในวันหนึ่งอารมณ์ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กายนมากหนักจนนับครั้งไม่ได้ เป็นวิบากเนื่องมาจากกรรมที่ได้สั่งสมไว้ บุญผู้มีใคร่ได้คิดนึก มักปล่อยให้ผ่านไป ๆ โดยปราศจากความสนใจ

อเหตุกวิปากจิตอีก ๕ คือ สัมปฏิจฉนะ ๒ สันตวิริยะ ๓ เป็นจิตที่เกิดขึ้นต่อ จกทวิบัญญัติวิญญาณ มีหน้าทรวง และพิจารณาอารมณ์ที่เกิดขึ้นเป็นไปตาม ลำดับของวิจิต

ในอเหตุกจิต ๑๘ นี้ มีจิต ๓ ดวง เรียกว่า อเหตุกกริยา คือ บัญญัติวาราวุชชนจิต และมโนทวาราวุชชนจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นเป็นเองตามธรรมชาติมิได้อาศัย วิบากของกรรม เกิดขึ้นเพื่อรับอารมณ์ชนลู่ของจิตเป็นการ กระทำตามหน้าที่ ทุกครั้งทอารมณ์มากระทบ และไม่ประกอบด้วยเหตุ ๒ กับเหตุปาทจิต ๑ ซึ่งเป็นจิต (ยม) ของพระอรหันต์ต่ออินพาริกอารมณ์ อันเป็นอารมณ์ที่ไม่เปิดเผย ซึ่งเห็นได้ด้วยอภิญญาจิต

๓. กามาวจรโสภณหรือมหากุศลจิต ๒๔ เป็นจิตที่ดงาม เป็นไปทาง บุญกุศลเกี่ยวแกกามารมณ์ในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสถูกต้องและธรรมารมณ์ แบ่งออกเป็นมหากุศลจิต ๘ มหาวิบากจิต ๘ และมหากิริยาจิต ๘

ก. มหากุศลจิต ๘ เป็นจิตที่กระทำบุญกุศลเกิดพร้อมด้วยความยินดี, โสภณ, หรือเฉย ๆ ประกอบด้วยปัญญา (ความเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง) หรือไม่ประกอบด้วยปัญญา เกิดขึ้นเองหรือถูกชักจูง การทำบุญกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา คือ มีจิตคิดเห็นทันต่อสภาวะความจริงว่า ทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง เกิดขึ้นแล้วก็เปลี่ยนแปลงดับไป เป็นทุกข์เพราะตั้งคงถาวรอยู่ไม่ได้ และเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตนบังคับบัญชาไม่ได้ มิใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขาแต่อย่างใด ที่ว่าเป็นสัตว์

บุคคล ตัวตน เราเขา^๕ นั้น เป็นแต่เพียงสมมุติบัญญัติ มิใช่ความจริงแท้ การทำบุญ
 กุศลประกอบด้วยปัญญาดังกล่าว ย่อมมีอันดี^๕แรง เพราะเป็นการกระทำที่^{๐ ๕๒ ๘}เห็น
 ถูกต้องตรงต่อความจริง ส่วนการทำบุญที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา เช่น การทำไป
 ตามจารีตประเพณี ไม่รู้ตามสภาวะความจริง ปรารถนาอยากได้อย่าง^๕น้อยอย่าง^{๕๖}น้อย
 เป็นไฉน ย่อมจะได้^๕อันดี^๕น้อย และเจือปนกับอกุศลด้วย การทำบุญ^๕นั้นเองด้วย
 กามาวจรจิตไม่ว่าจะวิจิตรพิสดารประการใด คงไม่พ้นไปจากลักษณะของมหากุศลจิต
 ดวงใดดวงหนึ่ง ในจำนวน ๘ ดวง ดังต่อไปนี้ :-

มหากุศลจิต ๘	เกิดพร้อมด้วย โลภมถันยนิหิต	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดตนเอง	๑
		ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มีการชักจูง	๑
	เกิดพร้อมด้วย ความวางเฉย	ประกอบด้วยปัญญา	เกิดตนเอง	๑
		ไม่ประกอบด้วยปัญญา	มีการชักจูง	๑

ข. มหาวิบากจิต ๘ คือ จิตที่เป็นวิบากเกิดขึ้นจากการกระทำมหากุศล ให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จตุตถจิต ตทาลัมพะณะ มหาวิบากเป็นผู้แต่ง สัมบัติในภพ ไม่ว่าจะกระทำกุศลใด เช่น การทำบุญตักบาตร อันเรียกว่ามหากุศลนั้น เมื่อกระทำลงไปแล้ว วิบากอันเป็นผลซึ่งเรียกว่า มหาวิบาก ก็ย่อมจะถูกเก็บประทับ ไว้ในจิต และสนองผลให้ในกาลต่อไป ตัวอย่างที่เห็นได้ง่าย เช่น ผู้ที่เลี้ยงให้อาหาร สัตว์ ในไม่ช้าผู้เลี้ยงจะเกิดความเมตตากรุณาแก่สัตว์นั้น นั้นก็เพราะผลของการบุญที่ ให้อาหารแก่สัตว์ เป็นกุศลวิบากเก็บประทับไว้ในจิตครั้งแล้วครั้งเล่าเป็นปัจจัยให้ เกิดกุศล มัจจเมตตากรุณาขึ้นในปัจจุบันชาติ จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวหาว่า มหากุศลที่ ทำ ด้วยยอมให้วิบากเป็นผลเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในสุคติภูมิ มี มนุษย์และเทวดา มีความ สุขสำราญตามโลกียวิสัยนั้นเลย

ทว่าวิบากให้ผลสำเร็จเป็นปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จตุตถจิตนั้น หมายความว่า เมื่อได้กระทำกุศลใดลงไปแล้ว วิบากหรือผลของกุศลกรรมนั้น ย่อมเป็นปัจจัย เป็น ชนกกกรรมนำไปให้เกิด (ปฏิสนธิ) ในสุคติภูมิ เมื่อปฏิสนธิแล้ววิบากของกุศลกรรม ก็เข้ารักษา (ภวังคะ) แต่งสัมบัติความดีสมบูรณ์ในภพชาตินั้น ให้ดำเนินสืบต่อไป จนถึงจตุตถจิตคือตาย

มหาวิบากจิต ๘ เป็นวิบากของมหากุศลจิต ๘ มีลักษณะประกอบ คือ องค์กรรมส่วนใหญ่อันเหมือนกันกับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แต่ดวงใจแล้ว

ค. มหาภิกขิต ๘ เป็นจิตของพระอรหันต์ หาใช้จิตของปุถุชนไม่ พระอรหันต์เมื่อสำเร็จมรรคผลแล้ว ยังมีจิตตบชนนพพาน ก็ยังมีความเป็นอยู่กระทำ กิจการงานอย่างบุคคลธรรมดา ต่างกันแต่วาจิตของท่านบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส การ ไต่ทันทานกระทำลงไปก็สักแต่เพียง ไต่ขอว่า กระทำเท่านั้น มิได้ประกอบด้วยความปรารถนาพอใจหวังในผลอย่างใดแก่ท่านไม่ ท่านกระทำลงโดยปราศจากกิเลสและ อุปาทาน จึงไม่มีวิบาก คือ ผลเกิดสนอง เรียกร่างกระทำนั้นเป็นแต่เพียงภิกขิต พระอรหันต์พ้นแล้วหรือประหาณอกุศลมูลจิตใดเด็ดขาด แล้วการกระทำบาปอกุศล ของท่านย่อมไม่มี คงเป็นไปแต่ในทางดีทางชอบ จึงเรียกว่า มหาภิกขิต

มหากิริยาจิต ๘ ที่ลักษณะประกอบ คือ องค์ธรรมส่วนใหญ่ เหมือนกัน
กับมหากุศลจิต ๘ ที่ได้แสดงไว้แล้ว

รูปาวจรจิต

รูปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตณหาอยากมีอยากเป็นตณรณประพฤติเป็นไป
ในรูปภูมิ หมายถึงจิตที่ทวนเวียน ติดอยู่ในอารมณ์ของรูปฌาน คือจิตที่ติด
แนบแน่นเพ่งอยู่กับอารมณ์ของกรรมฐานมีปกติกถิน (ดิน) เป็นต้น ทงนเมอบุคคล
มาเบือนหน้าต่ออารมณ์อื่นเป็นกามาจรต่าง ๆ มี รูป เดียง กถิน รัต ฯลฯ ที่
มากกระทบสัมผัสเกิดดับสลับซับซ้อนอยู่เหลืออดนนั้น ต้องการให้จิตสงบนิ่งอยู่แต่ใน
อารมณ์เดียวปราศจากนวรรณ หรือเพื่อให้เกิดปัญญาเห็นความจริง จึงได้เอาดินเป็น
ต้นมาทำเป็นกถิน ใช้สำหรับให้จิตยดเกาะ กำหนดจิตให้เพ่งอยู่แต่ที่ตณนนั้น บริกรรมว่า
ดิน ๆ อยู่ตลอดเรื่อยไป จิตของผู้นั้นก็จะค่อย ๆ ผูกกระชับอยู่กับดินที่เป็นกถินนั้น
ไม่พุ่งซ่านไปทอน แนบแน่นเกิดเป็นฌานจิตใหม่ในทวาร ยดเห็นแต่ดินเป็นรูปกถิน
อยู่อารมณ์เดียว ฌานจิตนี้แหละเรียกว่า รูปาวจรจิต รูปาวจรจิตมี ๑๕ ดวง คือ
รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิปากจิต ๕ และ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

๑. รูปาวจรกุศลจิต ๕ แบ่งออกเป็น

(๑) ปฐมฌานกุศลจิต ประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ คือ

- ก. วิตกเจตสิก คือ การยดจิตชนสู่อารมณ์ เช่น ต้องการทำฌาน
โดยปกติกถิน ครั้งแรกกตองเอาจิตเข้าไปตั้งจตุจ้อยู่ที่ปกติกถินนั้น เรียกว่า วิตก
- ข. วิจารเจตสิก คือ การเคล้าคลึงประคับประคองอารมณ์กถินนั้นไว้
มิให้ตกหลุดไปจากจิต เช่น ที่บริกรรมว่า ดิน ๆ อยู่เรื่อยไป เพื่อให้จิตนั้นเกาะ
อยู่ทุกถิน เรียกว่า วิจาร

ค. บีติเจตสิก คือ ความยินดีพอใจในอารมณ์กถินนั้น

ง. สุข (เวทนาเจตสิก) คือ ความสุขใจเกิดขึ้นในอารมณ์กถินนั้น

บีตและดุข ๒ ประการนี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรียกว่า บีตมอามิดหรือดุขมอามิด แต่ถาเกิดชนโดยอาศัยวิเวกหรือ ตมาริในกรรมฐานแล้ว ย่อมไม่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

๑. เอกกคตาเจตสิก คือ ความสงบตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวคืออารมณ์ กลีณนหฺน ไม่ซัดส่ายไปทอน

เมื่อกำลังบำเพ็ญภาวนาอยู่ มุ่งคณานทง ๕ นเกิดชนพร้อมกันในขณะที่จิตใด จิตหนึ่งชนสู่อุปปนาถิตโตชอว่า รูปร่างจกุกัดจิต และนับเป็นปฐมฌาน

(๒) ทุตติยฌานกุกสลจิต มุ่งคณาน ๕ คือ วิจาร บีต ดุข และเอกกคตา โดยละวิตกเสย

(๓) ตติยฌานกุกสลจิต มุ่งคณาน ๓ คือ บีต ดุข และเอกกคตา โดย ละวิจารเสย

(๔) จตุตถฌานกุกสลจิต มุ่งคณาน ๒ คือ ดุขและเอกกคตา โดยละ บีตเสย

(๕) บัญจมฌานกุกสลจิต มุ่งคณาน ๒ คือ อูเบกขา และเอกกคตา โดยละดุขเสย และอูเบกขาเกิดชนแทน

เมื่อดังจิตไว้ได้ในปฐมฌานอนมอองคณาน ๕ นนแล้ว อารมณอนนออกจาก อารมณแห่งกลีณนทเพงนทกไมเชามากระทบจิต จิตตั้งอยู่แต่ในอารมณ์กลีณนน อารมณเดยว ถาต้องการจะทำฌานกุกัดในชนสูงชน ก็ปฏิบัติเช่นเดยวกันกับการทำ ปฐมฌาน แต่ต้องละอองคณานให้ทยอยลงตามลำดับ (วิธีการเกยวแก่การกระทำรูปฌาน และอรูปรฌาน ขอไ้ไปรดคักษาจากพระคัมภรวิสุทธิมรรค)

๒. รูปร่างจรวิปากจิต ๕ คือ ปฐมฌานวิปากจิต ทุตติยฌานวิปากจิต ตติยฌานวิปากจิต จตุตถฌานวิปากจิต และบัญญัติฌานวิปากจิต จิต ๕ ดวงนเกิด ชนเป็นผลจกรูปร่างจกุกัด กลาวคือ เมื่อกทำรูปร่างจกุกัดจิตจนไ้ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ฯลฯ แล้ว วิปากคอกผลกเกิดชนนอองตามลำดับแห่งฌานนหฺน ฌานจิตเป็นมหคคตกุกัด

สูงกว่ามหากุศล จิตของผู้ใดมานั่งบระงับอยู่ในอารมณ์ของฌาน พ้นไปจากกามา-
 วจรจิตปราศจากนิเวรณ เมื่อตายจากปัจจุบันชาติและจุติจิตนั้นห่วงอยู่ในอารมณ์ของ
 ฌาน ก็ไปบังเกิดในชั้นรูปพรหม ถ้าฌานเลื่อมเป็นอนัตตารายกไม่ได้รับผลและเป็น
 อโหสิกรรม ไม่มีโอกาสไปปฏิสนธิในรูปพรหม

๓. **รูปาวจรกิริยาจิต ๕** เป็นจิตของพระอรหันต์ ในขณะที่ท่านเข้าอยู่ใน
 ฌานสมบัติของรูปาวจร คือ อยู่ในปฐมฌาน ทุตติยฌาน ฯลฯ เป็นมหัคคตกิริยาจิต
 และไม่มีวิบากที่จะให้ผลในต่อไป ท่านพ้นแล้วจากอาสวกิเลส ไม่มีการเกิดอีก

รูปาวจรวิบากจิต ๕ และรูปาวจรกิริยาจิต ๕ มีองค์ธรรมล้วนใหญ่ประกอบ
 เหมือนกับรูปาวจรกุศลจิต ๕ ที่แต่คงไว้แล้ว

อรุปาวจรจิต

อรุปาวจรจิต จิตที่ประกอบด้วยตณหาอยากมีอยากเป็นตณรนประพฤติเป็น
 ไปในอรุปภูมิ หมายถึงจิตที่ท่องเที่ยว ตัดอยู่ในอารมณ์ของอรุปฌาน คือ ฌานที่ไม่
 เพ่งรูปหรือฌานที่ไม่ยึดเอารูปเป็นอารมณ์ ท่านที่บรรลุปัญจมฌานในการยึดรูป
 ดังกล่าวแล้วในรูปาวจรจิต เกิดความเบื่อหน่ายเห็นว่า การยึดรูปยังมีไซ้ทางที่จะหลุด
 พ้นจากทุกข์ได้ รูปยังเป็นอารมณ์แห่งทุกข์อยู่ การปราศจากรูปย่อมเป็นทางพ้นทุกข์
 จึงได้กำหนดอารมณ์ใหม่โดยยึดเอาอารมณ์ที่ไม่มีรูป คือ อากาส วิญญาณ ความ
 ไม่มีอะไร และ สัญญา เป็นอารมณ์ในการเพ่ง จิตนั้นเกิดเป็นฌานแน่วแน่ ตัด
 อยู่ในอารมณ์นั้น ๆ เรียกว่า อรุปาวจรจิต อรุปาวจรจิต (อรุปฌาน) เป็นจิตที่สูง
 กว่ารูปาวจรจิต (รูปฌาน) เพราะจะต้องได้ปัญจมฌานรูปาวจรจิต (ปัญจมฌาน)

เสียก่อนจึงจะทำตามในรูปาวจรจิตได้ เป็นจิตที่เพ่งโดยผู้บำเพ็ญมิได้มีความปรารถนา
ในรูป

อารมณ์ที่ใช้ในการเพ่งของรูปาวจรจิต ได้แก่ ธรรมารมณ์ ซึ่งมีอยู่ ๕
ประการ คือ อากาสบัญญัติวิญญาณนัตถิภาวะ (ความไม่มีอะไร) และสัญญา รูปา-
วจรจิต มี ๑๒ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๔ รูปาวจรวิปากจิต ๔ และรูปา-
วจรกิริยาจิต ๔

๑. รูปาวจรกุศลจิต ๔ ได้แก่

ก. อากาสนัญญาตนกุศลจิต คือ รูปฌานที่ ๑ มีอธิบายว่า เมื่อ
เจริญภาวนาจนได้บัญญัติรูปฌานแล้ว รู้สึกเบื่อหน่ายที่เห็นว่ายังมีโทษในรูป ไรภย
ไซ้เจ็บอันตรายต่าง ๆ เกิดมชนเป็นทุกข์ เดือดร้อนก็เพราะมีรูป รูปฌานยังไม่พ้นไป
จากทุกข์ได้ เพราะอาศัยรูปเกาะเกี่ยวอยู่ จึงปรารถนาตนจะให้พ้นไปจากรูป เมื่อ
ความปรารถนาแรงกล้ามากขึ้น ก็มีใตกำหนดเอารูปกถิตินเป็นอารมณ์ มีความได้ใจ
ในอากาศอันปราศจากรูปเป็นอารมณ์เจริญภาวนาอยู่ เมื่อเวดารูปกถิตินอันตรธาน
หายไป อากาศปรากฏแจ้งอยู่ในมโนทวาร อากาศนี้เรียกว่า กสิณกุขมาภูิมากาส คือ
ความว่าง เช่น ในบัญญัติรูปฌานเพ่งปลถกถิติน เมื่อต้องการทำอากาสนัญญาตน-
ฌาน ก็เพิกอารมณ์ปลถกถิตินเสีย เพ่งเอาอากาศที่ว่างจากกถิตินนั้นเป็นภาวนาอารมณ์
สืบไป โดยปริกรรมว่า อากาโส อนนุโต ๆ อากาศไม่มีที่สุด ๆ จิตก็ละเอียดยิ่งขึ้น ๆ
จนยังให้เกิดอากาสนัญญาตนฌาน ยึดหน่วงเอาอากาศนิมิตนั้นเป็นอารมณ์ (เพิกคือ
ไม่นึกถึงนิมิตนั้น อนนุติ = ไม่มีที่สุด คือ ไม่มีเกิดดับ มีการเกิดขึ้นเพราะมณัสการ)

ข. วิญญาณัญญาตนกุศลจิต คือ รูปฌานที่ ๒ เป็นจิตพิจารณา
เพ่งวิญญาณความรู้สึกไม่มีที่สุด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาจนได้บรรลุถึงอากาสา-
นัญญาตนฌาน (รูปฌานที่ ๑) และได้เพียรเจริญอยู่จนเกิดความชำนาญแล้ว เกิด
ความปรารถนาอยากได้ฌานที่สูงขึ้น อาจเห็นว่ารูปฌานที่ตนได้แล้วนั้นยังไกลอยู่กับ

รูปฌาน จะได้ละเอียดเหมือนวิญญาณาหาได้ไม่ อาจมีการเสื่อมไปได้ จึงน้อมเอา
อารมณ์ที่มั่นคงกว่า โดยละจากอากาศ้านัญจายตนฌาน มาได้ใจในวิญญาณาทรู
อากาศ้านัญจายตนฌานนั้น บริกรรมว่า วิญญาณิ อนนตฺติ ฯ วิญญาณาความรู้อีกไม่
ที่สิ้นสุด ฯ จนยังให้เกิดวิญญาณัญจายตนฌาน

ค. อากิญจัญญายตนกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๓ เป็นจิตพิจารณา
เพ่งความไม่มีอะไร กล่าวคือเมื่อเจริญภาวนารูปฌานที่ ๒ คือเพ่งวิญญาณาทรูอากาศ-
บัญญัติจนวิญญาณัญจายตนฌานเกิด และมีความชำนาญในฌานนั้นแล้ว ภายหลัง
ตระหนักในความว่างเปล่าเห็นว่า ทั้งหมดทั้งปวงไม่มีอะไรเลย จึงละจากเพ่งวิญญาณา
ความรู้อีกในรูปฌานที่ ๒ ได้ น้อมเอาอารมณ์ที่ไม่มีอะไรเลยนั้นมาเจริญภาวนา
โดยบริกรรมว่า นตฺติ กิญจิ ฯ น้อยหนึ่งนิดหนึ่งไม่มี ฯ จนเกิดอากิญจัญญายตนฌาน

ง. เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต คือ อรูปฌานที่ ๔ เป็นจิต
พิจารณาเพ่งสัญญาความรู้อันละเอียด กล่าวคือ เมื่อการเจริญภาวนาอารมณ์ที่ไม่มี
อะไรเลย จนอากิญจัญญายตนฌานเกิด สัญญาความรู้อันหยابกเปิดเผยสภาพเป็น
สัญญาละเอียดประณีตจน การพิจารณาก็ปรากฏสัญญาบ้าง ไม่ปรากฏบ้าง จะว่ามี
ก็ไม่ใช่ จะว่าไม่มีก็ไม่เชิง ทั้งนี้เพราะสัญญาความรู้อันละเอียดอ่อนประณีตยิ่งนัก
กล่าวออกนัยหนึ่ง สัญญาหยาบทรูไซ้เป็นกิจจกขณะใดนั้นไม่มี คงเหลือแต่สัญญา
ละเอียดที่จวนจะหมดและใช้ทำอะไรไม่ได้มีอยู่ เหมือนภาชนะได้กะบีเอาน้ำล้างแล้ว
เนื้อกะบีไม่มีแต่กลิ่นนั้นยังอยู่ เมื่อละจากความรู้ที่ไม่มีอะไรในอากิญจัญญายตนฌานแล้ว
ก็มาเอาได้ใจในสัญญาความรู้อันละเอียดอ่อนนั้น โดยบริกรรมว่า เอตฺติ สนฺตฺติ เอตฺติ
ปณฺตฺติ ฯ นิ่งบนประณีต ฯ จนยังให้เกิดเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน

(อารมณ์ของอรูปฌาน โปรดดูอารมณ์มณปัจจุบันประกอบด้วย)

๒. อรูปาวจรวิปากจิต ๔ เป็นผลของอรูปาวจรกุศล กล่าวคือเมื่ออรูป-
ฌานกุศลจิตใดเกิดขึ้น วิปาก คือ ผลกเกิดขนตาม อรูปฌานนั้นเป็นมหัคคตกุศล

ละเอียดประณีตสูงกว่ารูปฌาน เมื่อตายจากปัจจุบันชาติ ถ้าจิตที่ยังหน่วงในอารมณ์
อรุณฌานอยู่ ก็ไปบังเกิดในรูปพรหมตามชนของฌานนั้น

๓. อรูปาวจรกิริยาจิต ๔ เป็นจิตของพระอรหันต์ ในขณะที่อยู่ในฌาน
ลำดับที่ของอรูปาวจร เป็นมหัคคตกิริยา แต่ไม่มีอภากที่จะให้ผลในต่อไป เพราะ
พระอรหันต์หมดอาสวกิเลสและไม่มีการเกิดอีก

อรูปพรหมที่ไม่ใช่พระอริยะ คือ สัมณพรหม บุคคลที่ยังไม่ได้มคคจิตเบื้องต้น
ต่ำ ย่อมไม่สามารถปฏิบัติให้ได้ มรรค ผล เพราะการที่จะปฏิบัติให้ได้มรรคผล
ต้องอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ แต่อรูปพรหมนั้นไม่ปรารถนารูป จึงมีแต่นามประการ
เดียว แต่อย่างไรก็ดี อรูปธรรมนั้นเป็นคุณวิเศษอยู่มาก เพราะตราบได้ที่ยังครองรูป
ชั้นอยู่ ย่อมต้องเผชิญกับทุกข์ต่างๆ นานาประการ ถ้าพ้นจากรูปสัญญาไปได้แล้ว
สัญญาอันเกิดจากรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทั้งตและชวกไม่เกิดขึ้น ทุกข์เพราะ
รูปสัญญานั้น ๆ ก็ไม่มี

อรูปาวจรบุคคล ถ้าไม่มีการเลื่อมหรืออันตรายส์ลายไป ย่อมได้รับผลคือ
วิบากเกิดเป็นอรูปพรหมในชาติที่ถัดจากปัจจุบันชาติไป ถ้าฌานนั้นเลื่อมเป็นอันตรายก็
ไม่ได้รับผล และเป็นอโหสิกรรมคือ กรรมที่ไม่มีโอกาสให้ผลสนองในต่อไป

การเจริญสมถภาวนาคือการทำฌาน มีอารมณ์หรือที่เรียกว่าอารมณ์กรรม
ฐาน สำหรับเจริญสมถภาวนา ๔๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐
อัปปมัญญาหรือพรหมวิหาร ๔ อาหารปฏิกุศลสัญญา ๓ จตุชาติจตุตถสถาน ๓ และ

อรูปกรรมฐาน ๔

โลกุตตรจิต

โลกุตตรจิต คือ จิต ในขณะที่เข้าสู่อารมณ์พระนิพพาน เป็นจิตที่เกิดแก่พระอริยบุคคล ประพฤติเป็นไปในโลกุตตระ พ้นจากโลกทั้ง ๓ อันได้แก่กามโลก รูปโลก และอรุณโลก อิกนัยหนึ่งหมายความว่า จิตที่มีอารมณ์เห็นอรุณ นามบัญญัติ ที่มีอยู่ในโลก มีความสามารถที่จะรับอารมณ์ของสภาพธรรม ทนออกจากโลก หรือเห็นอโลกได้ อารมณ์นั้น ได้แก่พระนิพพาน โลกุตตรจิตมี ๘ ดวงโดยสังเขป หรือ ๔๐ ดวงโดยพิสดาร คือ โลกุตตรมัคคจิต ๕ หรือ ๒๐ และโลกุตตรผลจิต ๕ หรือ ๒๐

โลกุตตร = โลก + อุตตร. โลก แปลว่าธรรมชาติที่แตกสลาย อุตตร แปลว่าพ้นไปหรือเหนือ โลกุตตระ จึงแปลว่าพ้นไปจากโลกที่แตกสลาย หรืออยู่เหนือโลก จิตที่สัมพันธ์กับโลกุตตระชื่อว่า โลกุตตรจิต มีอยู่ ๒ คือ มัคคจิต และผลจิต

๑. มัคคจิต หรือโลกุตตรกุกุศลจิต ๕ ได้แก่โสตาปัตติมัคคจิต ๓ สกทาคามิมัคคจิต ๑ อนาคามิมัคคจิต ๑ และอรหัตติมัคคจิต ๑

ก. โสตาปัตติมัคคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคล ที่ได้สำเร็จจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ในอันดับแรก โดยละอกุศลธรรม เช่น โลภจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๕ ดวง โมหจิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉาความสงสัย ๑ ดวง ฯลฯ

ข. สกทาคามิมัคคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคล ที่ได้ทำความเพียรต่อจากโสตาปัตติมัคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระสกทาคามี ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ ในอันดับที่ ๒ โดยละอกุศลธรรมเป็นสมุจเฉทได้ตามที่พระโสตาปัตติละได้แล้ว กับทำให้ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลง

ค. อนาคามิมัคคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคล ที่ได้กระทำความเพียรต่อจากสกทาคามิมัคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ ในอันดับที่ ๓ โดยละอกุศลธรรมคือ กามราคะ พยาบาทะ ได้สิ้นสุดลงเด็ดขาด

ง. อรหัตตมคคจิต เป็นจิตของพระอริยบุคคล ที่ได้กระทำความเพียร
ต่อจากอนาคามมคคจิต จนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ได้พระนิพพานเป็นอารมณ์ใน
อนดับที่ ๕ ละอกุศลธรรมที่ยังเหลืออยู่ได้เด็ดขาด ประหารอาสวกิเลสเป็นสัมมุจเฉท
ได้หมดสิ้น

มคคจิตทั้ง ๔ เกิดขึ้นครั้งเดียวเท่านั้น แลวกดับไม่มีการเกิดซ้ำอีก ไม่เหมือน
จิตอื่นที่เกิดได้บ่อยครั้ง

๒. ผลจิต หรือโลกุตตรวิปากจิต ๔ เมอมคคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิต
ก็เกิดขึ้นสืบเนื่องต่อไป โดยไม่มีจิตใดมาคั่นในระหว่างเป็น อกาลิก คือไม่มีกาล-
เวลาเป็นกำหนด เมอมคคจิตเกิดขึ้นและดับลง ผลจิตก็เกิดขึ้นตามมาในทันทีทันใดนั้น
ไม่ต้องปฏิบัติหรือกระทำอย่างใดอีกเพื่อให้ผลจิตเกิด ผลจิตเป็นวิปากของมคคจิต มี
ลำดับเกิดขึ้นดังต่อไปนี้

ก. โสดาปัตติผลจิต เกิดขึ้นเมื่อได้ดับมคคจิตดับลง พระอริยบุคคล
ผู้ได้โสดาบั่นจะปฏิสังขีในกามภูมิ คือมนุษย์และเทวดาอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แลวแต่
บารมีทอบรม

ข. สกทาคามิผลจิต เกิดขึ้นเมื่อสกทาคามมคคจิตดับลง พระอริยบุคคล
นั้นเมื่อจุตจากมนุษย์ ก็จะบังเกิดขึ้นในเทวโลก จุตจากเทวโลกแล้วจะกลับมากปฏิสังขี
ในมนุษย์โลกอีกคราวหนึ่ง จึงจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ตั้งตั้งดารทุกข

ค. อนาคามิผลจิต เกิดขึ้นเมื่ออนาคามมคคจิตดับลง พระอริยบุคคล
จะไม่ปฏิสังขีในกามภูมิ คือมนุษย์และเทวดาอีก ก็จะปฏิสังขีในพรหมโลก และ
เฉพาะอย่างยิ่งคือสุทธาวาสภูมิ แลวกเข้าสู่พระนิพพานในภूमินน

ง. อรหัตตผลจิต เกิดขึ้นเมื่ออรหัตตมคคจิตดับลง พระอริยบุคคลนั้น
มีชาติภพอีกต่อไป เข้าสู่พระนิพพานขาดจากวัฏฏสงสารในชาตินั้น

กามาจรจิต รูปาจรจิต อรูปาจรจิต และโลกุตตรจิต ที่ได้แสดงมา
ทั้งหมดข้างต้นนั้น เมอกถาวโดยสภาวะจิตยอมมเพียงดวงเดียวเท่านั้น แต่เมอจาแนก
ออกตามอารมณ์ที่สัมปยุตตธรรมเกิดรวมด้วยแลว ก็ยอมได้จิต ๘๘ ดวง คือ

อกุศลจิต ๑๒ ดวง	}	โศภจิต	๑
		โทสจิต	๒
		โมหจิต	๒

กุศลจิต ๒๓ ดวง	}	มหากุศลจิต	๑
		รูปาวจรกุศลจิต	๕
		อรุปาวจรกุศลจิต	๕
		โลกุตตรกุศลจิต (มัคคจิต)	๕

วิบากจิต ๓๖ ดวง	}	ยเหตุกอกุศลวิบากจิต	๗
		อเหตุกกุศลวิบากจิต	๑
		มหาวิบากจิต	๑
		รูปาวจรวิบากจิต	๕
		อรุปาวจรวิบากจิต	๕
		โลกุตตรวิบาก (ผลจิต)	๕

กิริยาจิต ๒๐ ดวง	}	อเหตุกกิริยาจิต	๓
		มหากิริยาจิต	๑
		รูปาวจรกิริยาจิต	๕
		อรุปาวจรกิริยาจิต	๕

รวม ๘๘ ดวง

ส่วนที่จิตเป็นจิตผัสดารมี ๑๒๑ ก็เพราะในจิต ๘๘ ดวงนั้น เฉพาะโลกุตตรจิต ๘ คือ มัคคจิต ๕ ผลจิต ๕ ย่อมเกิดได้ ๒ ทาง คือ บุคคลที่เจริญวิปัสสนาภาวนา โดยอาศัยรูปนามเป็นอารมณ์ จนได้มัคคผลมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ถ้าเร็วเป็นพระอริยะชื่อว่า สุกขวิปัสสกบุคคล มีจิตเป็นโลกุตตร ๘ คือ มัคค ๕ ผล ๕

แต่บุคคลอีกประเภทหนึ่ง เจริญสมถภาวนามาก่อน และได้รูปฌานกับอรุปฌานแล้ว เขายังคณาณนามาเจริญวิปัสสนาภาวนา จนได้มัคคผลเป็นพระอริยะ ชื่อว่า ฉานตาภิบุคคล จิตของฉานตาภิบุคคลนั้นในชั้นโลกุตตรจะมีฌานประกอบด้วย จึงมีจิตที่เพิ่มขึ้นเป็น ๕๐ ดวง แตกต่างกับจิตของสุกขวิปัสสกบุคคลตามทกถาวแล้วคือ :-

จำนวนจิตของฌานลาภบุคคล

ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ปัญจฌาน

โสดาปัตติมคคจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑	} ๒๐	} ๕๐	
สกทาคามิมคคจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			
อนาคามิมคคจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			
อรหัตตมคคจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			
โสดาปัตตผลจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑	} ๒๐		} ๕๐
สกทาคามิผลจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			
อนาคามิผลจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			
อรหัตตผลจิต	๕ = ๑	๑	๑	๑	๑			

ในชั้นโลกุตตระนี้ สำหรับพระอริยบุคคลที่ไม่ได้ฌาน ก็นับเอาจิตในมคค์ ๕
 ผล ๕ รวมเป็น ๘ ดวง แต่สำหรับพระอริยบุคคลที่ได้ฌานนั้น ก็นับตามจำนวนฌาน
 จิตของท่าน จึงเป็นมคคจิต ๒๐ ผลจิต ๒๐ รวมเป็น ๕๐ มากกว่าจากจิตตั้งเขป ๘๘
 ดวง ทกดาวแล้ว เป็นจำนวนจิตพิสดาร ๑๒๑ ดวง